

16430/30/1

МССЦ

**БЕОГРАД
НОВИ САД**

12 - 17. 9. 2000.

**НАУЧНИ
САСТАНАК
САДВИСТА
У ВУКОВЕ
ДАНЕ**

**РАЗВОЈ МОДЕРНОГ КЊИЖЕВНОГ
ЈЕЗИКА КОД СРБА**

**НАСТАВА СРПСКОГ ЈЕЗИКА,
КЊИЖЕВНОСТИ И КУЛТУРЕ**

30 / 1

БЕОГРАД, 2002.

Стана Ристић
Београд

АКТУЕЛНИ АСПЕКТИ ЕКСПРЕСИВИЗАЦИЈЕ И ЕУФЕМИЗАЦИЈЕ У САВРЕМЕНОМ СРПСКОМ ЈЕЗИКУ

1.0. Актуелни тренутак и перспективе даљег развоја српског (књижевног) језика у раду ће бити разматрани на примерима два напоредна, али супротна процеса: процеса експресивизације и процеса еуфемизације. Ова два процеса која се најопштије могу одредити као појачање, истицање, односно ублажавање, прикривање актуелног садржаја супротна су и по илокуцијској снази коју уносе у комуникацију. Процесом експресивизације субјекат говора има намеру да некога/нешто похвали или покуди, а у процесу еуфемизације субјекат говора има намеру да елиминише очекивану покуду с обзиром на оцену актуелног садржаја, која је у одређеној ситуацији обавезно негативна. Заједничко за један и други процес јесте саопштење о одступању од норме и субјективни став према таквом садржају комуникације који се заснива на оцени о добром (позитивном) и лошем (негативном), што их повезује са другим аксиолошким појавама у језику. И процес експресивизације и процес еуфемизације језичких јединица одвија се по принципима аксиолошке скале са нормом као тежишном тачком и крајњим тачкама скале. Експресивне јединице функционишу на крајњим тачкама скале, а еуфемистичне на некој тачки негативног поља скале, али у смеру њеног позитивног краја.¹

1.1. Језичке јединице које одражавају појаве експресивизације и еуфемизације, у смислу како су напред одређене, разматраће се као експресиви и еуфемизми. И један и други појам употребљаваће се у ширем смислу него што су до сада употребљавани, јер ће обухватити не само примарно маркиране јединице, него пре свега оне које таква значења реализују у контексту.

2.0. Ове јединице когнитивно-мотивационог плана, означавајући актуелне садржаје који се тичу човека – корисника језика и његовог односа

¹ У психоллингвистичким истраживањима принцип по коме функционишу еуфемистичне јединице у комуникацији назван је „принципом Полиани” (princip Pollianni). То је принцип који се заснива на уклањању или умекшавању непријатних тема и саопштења. (Арутјунова 1998: 66).

према објективној стварности, јављају се и као сигнали одређених промена и тенденција у развоју језика. За савремено стање српског језика, као и других словенских језика, поред осталих појава, запажена је и појава појачане експресивизације.² Она се манифестује у повећаном броју експресива и њиховој употреби у функционалним стиловима књижевног језика у којима нису били заступљени или су били заступљени у мањој мери. Овде пре свега мислимо на публицистички стил, јер се управо језик средстава јавног информисања данас истиче као пример забрињавајућег стања у српском језику и претеране експресивизације која излази не само из оквира језичке норме, него и из оквира културе опхођења (Данојлић 1990: 7, 125; Српски језик: 57).

2.1. Наиме, у српском језику најновијег времена, а нарочито са почетком ратне кризе у Југославији, имамо појаву не само ширења експресива и еуфемизма из неофицијелних и нестандартних разговорних идиома у официјелне и стандардне, него и процесе експресивизације и еуфемизације у оквиру стандардних идиома српског језика. Ти процеси, најевидентнији у језику средстава јавног информисања, захватили су неутралне лексичке јединице и контексте различитог обима, од синтагме до текстуалних целина, који су се као експресивне јединице и клишеи почели преносити у друге идиоми и функционалне стилове. Поводом тога све чешће су изрицане оцене о кварењу српског језика, о некултури јавног говора, о стварању вештачког, клишеираног језика, о језику као средству пропаганде и манипулације и сл.

3. Имајући у виду да процеси експресивизације и еуфемизације одражавају нормативне, социолингвистичке и културне промене у српском језику, покушаћемо да утврдимо домете тих промена на плану континуитета у развоју српског језика и типологије јединица које су обухваћене овим процесима.

4.0. Ове промене, запажене као појаве либерализације језичке норме, везиване су за преломне године значајне по променама које су се дешавале у друштву. Тако се почетак појава либерализације у српском језику везује за шездесете године овог века (Српски језик: 57, Данојлић 1990: 35–36), од када је, поред осталог, евидентирана повећана употреба експресива, опцене и жаргонске лексике, псовки и еуфемизама, и то најпре у неофицијелним говорним идиомима. Временом се ова појава проширила на језик белетристике, позоришта и филма, а затим на официјелне идиоми преко професионалних жаргона, да би пуни свој размах добила у језику средстава јавног информисања почетком деведесетих година до данас.

4.1. Наведене и друге нормативне, социолингвистичке и културалне промене, условљене најпре процесима либерализације у друштву, временом су учиниле да рестриктивну језичку норму, којом се до тада одликовао српскохрватски књижевни језик, замени либерална, чиме је стандардни је-

² Исп. Српски језик (79–82) и Руски језик (11–15).

зик под наведеним називом ушао у нову фазу развоја. Најзначајнија промена у овој фази јесте цепање јединственог књижевног стандарда најпре на варијанте, а затим и на посебне књижевне језике: српски, хрватски и бошњачки, што је условљено пре свега политичким променама у друштву и распадом Југославије.

4.2. Период либералне норме, од краја шездесетих до деведесетих година, који се одликовао дестабилизацијом стања у развоју језика, донео је низ других промена. Оне су се у најопштијим цртама манифестовале као појачани утицаји периферних идиома на стандардни језик, што се, поред осталог, одразило и на колебање граница између функционалних стилова. Тако је дошло и до продора експресивне лексике у стандардне идиоме више него што је норма дозвољавала. У новим ратним и поратним условима, под утицајем других унутрашњих и спољашњих ванјезичких фактора, процес наведених промена појачано се наставља, чиме се стање у српском језику у погледу норме и даље дестабилизује. Процеси експресивизације и еуфемизације и њихово ширење на идиоме стандардног језика одражавају континуитет тих промена које су још у току.

5.0. Садашње стање у погледу разматраних појава најбоље одражава језик средстава јавног информисања, па је корпус за истраживање узет из дневне и недељне штампе.³ Језик медија, као најтипичнији вид савремене комуникације, одражава и актуелне појаве и промене когнитивног и мотивационог нивоа српског језика, као и експресива и еуфемизама који функционишу на наведеним језичким нивоима. Повећаним бројем извора публицистичког стила омасовљена је улога субјекта говора, тако да се стиче утисак да је у масовну комуникацију уведено личносно начело и да је укинута привилегија јавног говора. Међутим, утисак вара, јер ово личносно начело није остварено и на другом крају комуникационог канала. Тако се у нашим друштвеним и културним приликама и данас као и раније у јавној комуникацији у улози адресата не очекује активни судионик и саговорник, а поготову неистомишљеник, него пасивни прималац поруке – публика, најчешће издиференцирана група људи, колектив. Без обзира коме жанру припадају, новински текстови су конципирани по принципу монолога са разрађеним стратегијама убеђивања, наметања ставова, идеологије и других деловања на адресата. Важан је адресант, који је по правилу друштвено признат ауторитет или изабраник неког ауторитета и важан је објекат комуникације. Адресат је анонимни члан заједнице, коме је дата прилика да се огласи у рубрици „Реаговања” и који је стављен у позицију пасивног учесника у комуникацији.

5.1. Овакво рангирање улога и деперсонификација адресата у сфери социјалне комуникације, како показује језик дневне и недељне штампе, умно-

³ Назнаку извора даваћемо само уз текстуалне примере, а списак извора биће наведен у литератури.

гоме се реализује нарочитом употребом језичких јединица, које у контексту функционишу као експресиви и еуфемизми. Ове јединице јављају се као ефикасна средства манипулације у социјалној сфери комуникације, па их можемо назвати социјалним експресивима и еуфемизмима. У улози експресива и еуфемизама у социјалној сфери, осим лексичких јединица примарно маркираних, јављају се и неутралне јединице неодређеног, општег и апстрактног значења, чија се експресивизација и еуфемизација реализује у контексту, па их можемо назвати и контекстуалним експресивима, односно еуфемизмима.

5.2. О експресивним језичким јединицама, које се могу реализовати на свим језичким нивоима, доста је писано код нас и у свету, а за ово разматрање узећемо у обзир само неке опште карактеристике. То је њихова стилска маркираност и улога средстава експресивног говорног чина. За само диференцирање личних експресива од социјалних битан је однос између емотивно-експресивног садржаја и функционално-стилске маркираности. За употребу личних експресива типа: *хохиџајлер*, *џад*, *мрцина*, *мућак*, *лакџа-рош*, *маџорац*, *млакоња*, *наклаџало*, *насмејанко*, *весељак*, *добричина*, *млеџи*, *млаџиџи*, *мандрљаџи*, *марнуџи*, *здиџиџи* и сл., како су показала наша истраживања експресивне лексике,⁴ основни стимуланс је емотивни однос субјекта говора према објекту именованја, који се у интерпретацији прима као функционално-стилски сигнал са одређеном илокуцијском снагом. Објекат именованја може да се јави у било којој улози у комуникацији, у улози адресата, учесника, а може да буде и одсутан. У вредновању објекта именованја полази се од објективне оцене о добром и лошем, али се став, однос према објекту заузима на основу субјективне оцене о допадању или недопадању, која не мора да буде у сагласности са објективном оценом. Код социјалних експресива стимуланс за избор језичких средстава није емоција, него намера говорника да одабраном употребом језичких средстава постигне функционално-стилски ефекат са илокуцијском снагом изазивања емотивног односа адресата према објекту комуникације. Оцена о објекту комуникације, који је најчешће одсутан, у чину продукције (именованја) доноси се на основу субјективне оцене о допадању или недопадању, која се нарочитим избором и употребом језичких средстава намеће као објективна оцена о добром или лошем.

5.3. Објективизирање субјективне оцене остварује се употребом квалификатора и квантификатора неодређене, опште семантике, а нарочито градираних придева и њихових облика (*чувен*, *џрави*, *надмоћан*, *џрвора-зредни*, *кулџни*, *бесрамни*, *леџ*, *ружан*, *велики*, *мали*, *највећи*, *исџакнуџ*), затим употребом општих заменица, исказивањем субјекта оцене множинским облицима заменице *ми* и *наш*, као и именицама са значењем колектива, заједнице: (*наш*) *народ*, *чланови џарџије*, *џраћани*, *одбори* и сл.

⁴ Ристић 1994: 537–542; 1996: 57–78.

5.4. Емотивна снага социјалних експресива може се остваривати на два начина: интензификацијом и аргументацијом.

5.4.1. Интензификација се остварује квалитативно или квантитативно. Квалитативна интензификација постиже се на различите начине.

5.4.1.1. Најочигледнији начин је употреба речи са јаким експресивним набојем или са веома негативним конотацијама. Тако је за представнике власти опозиција: *комбинација лојова и њлаћених њојказивача, људи који немају елементарно васпитање и хигијенске навике, њојкуљене кукавице, личности са сумњивим биографијама, фрустрирани мушкарци, хормонално поремећене жене, мале службе и крвави савезници окућатора, НАТО шерпаши*, а Београд у коме је опозиција на власти је: *грађевинско и духовно смељлишће*. За опозицију су представници власти: *доглавници, лојови, мафијаши, криминалци, дикћатори* и сл.

5.4.1.2. За социјалне експресиве нарочито је карактеристична употреба придева у функцији интензификатора и квантификатора, као у примерима типа: *надмоћни говор графитија; дрчна луцидношћ; бесрамни леци; мали и ружни њо форми леци, истовремено гројескни и лицемерни; [Леци су] велике црне ружобе; црна њесница фанњомске организације „Оћњор“; [Промоција књиге је] њрворазредни културни и њолићички доћађај; Промоција је била у чувеном (најрејрезенћивнијем) њариском хоћелу „Рафаел“, кулћном месћу француских и свећских инћелекћуалаца; елеганћна, лења и усћешна њромоција; Аутор књиге је жена високог сензибилићетња, изузетног њолићичког слуха и усћанчаног смисла за крићичку анализу; Књига (је) ошћра, нежна, честњо лирска; Писац... је усћоријски и њолићички савременик свакидашњњце.*

Ови примери као и многи из језика штампе показују да се гомилањем речи постиже обесмишљавање језика, које долази, како је запазио М. Данојлић, од прекомерног говорења: „Човек је принуђен да говори и кад му се не говори ... Изговорена ... без надахнућа – свака се реч обесмишљава ... Није проблем у писмености, већ у поштењу. Непоштено мишљење ... упада у спор са логиком и смислом ... Превелика је слобода незналаштва, прејак замах неодговорности” (Данојлић 1990: 133–134).

Улога придева у експресивизацији текста је вишеструка. Размотрићемо још неки аспект из примера, узетих из Политике 16. 7. 2000, 17: *Велики колонизаћор има краћак усћоријски живоћ; Главна препрека [великом колонизаћору] су велики усћоријски народи; Народи велики и јаки, а њоћово слојни*, могу представљати препреку не само колонизацији која се запутила ка њима, већ и колонизацији уопште. Овде би ишла и реченица исказана пред рударима у Алексинцу: *Ми смо мали, али смо велики*.

5.4.1.3. Употреба прагматичких квантификатора *мали* и *велики* обично је комбинована са употребом идеологема: *колонизаћор, нећријаћњли, савезници, усћоријски/наш народ, наша земља, наша борба, одлучно Не; ми у*

значењу 'наш народ, наша земља/отаџбина/држава', *они* у значењу 'припадници других земаља/држава' и сл. 'Ми' смо, обично, са становишта субјекта говора добри, а 'они' су зли. Идеологеме са значењем заједнице често се јављају у спојевима са присвојним заменицама *наш* и *свој*, које као експресивна средства, зависно од ситуације, имају вишеструки стратегијски задатак: да истакну однос власништва и подаништва, однос старатељства или однос солидарности, заједништва, блискости, јединства и сл. Наведене типове експресива показују примери типа: *Социјалистички имају програме и хоће да воде народ ка бољем суџају; Две брестине човечанства признају нашу борбу против неонациста и означава нашу земљу као светионик мира; Наш народ види ко ради у његовом интересу, зато је народ тамо где су дела, где се гради; ЈУЛ је објективна и одговорна партија која зна да се само радом, љубављу и знањем према земљи и народу може изградити срећнија будућност.*

5.4.1.4. Емотивни став код адресата постиже се и употребом митологема: *косовски мит, косовски завет, херој, херој свој народа*, међу које се уврштава и једна нова, која је поникла у овом рату, и којој се даје митски значај, као у примеру: *Идеја живој зида* којим (наш народ) настоји да сачува своје мостове, фабрике, институције, *косовски мит, косовски завет; живи штић, ланац од људских тела*, јавио се с тога у име живота а не у име смрти (Политика 1. 5. 1999, 19).

5.4.1.5. Експресивни набој и жељени емотивни став појачава се и контрастирањем речи у контексту: *велики колонизатор – крајак историјски живи; Ми смо мали, али смо велики; мале службе и крвави савезници окулатора; прогрес као регрес* и сл., при чему се у опозицијама не налазе увек прави антоними него и контекстуални: *велики – крајак, мали – крав*, а у једном примеру се у опозицији јавља иста реч: Главна препрека *великом колонизатору су велики историјски народи*, придев *велики* у првој позицији има негативно значење, а у другој позитивно.

5.4.1.6. Евидентно је и подизање тоналности употребом речи са општим и апстрактним значењем за конкретне садржаје: *велики колонизатор* (под којим се подразумевају Сједињене америчке државе), *велики историјски народ* ('српски народ'), *догађај, свети, земља, грађани, личности, елеганција, достојанство, ароганција, насиље, смисао* и сл. Општа имена у оваквим контекстима реализују експресивну функцију јер на монотоном фону свакодневице функционишу као аксиолошке јединице на крајњим тачкама скале (исп. Арјутунова 1998: 198–199).

5.4.2. Експресивизација политичког дискурса појачава се и квантитативним понављањем експресивних јединица. Ово понављање емотивних елемената остварује се кроз семантичку градацију, и то најчешће са варирањем значења, која заједно чине емотивни блок, као у примерима типа: Противници партије ЈУЛ-а, по речима Живорада Ђорђевића, јесу: *вечити губитници, провали студенти, временски новокомпоновани политичари*,

антихероји, вазали, поданици, њиховоколонаши, припадници политичке и медијске проскрипције, главни адути политичке и медијске агресије НАТО баштинаша (НИН 11. 11. 1999, 19); Овакав летак (је) ... реализован несигурном руком вечних студенаца, насилника или чак криминалаца (Политика 15. 6. 2000, 15); Памфлет писмо анонимне групе професора је несхватљив, непатриотски чин политичке манипулације, шићарцијског морала и злоупотребе Филозофског факултета (Политика 4. 6. 2000, 16). Варирање емотивног садржаја остварује се низањем јединица сличног значења у емотивним комплексима (исп. Гак 1998: 648–649).

5.5.1. У емотивном блоку политичког дискурса експресивну изражајност може да истакне и аргументација која је битна и за појачавање мотивације говорника и за убеђивање саговорника. Аргументација се може ослањати на чињенице, околности, прецеденте или на оцену ауторитета, који је такав у очима говорника (исп. Гак 652–654), што се може видети из примера узетог из политике 27. 10. 1996, 15: *Јуче у Ректорату Београдског универзитета* (наднаслов) *Свечано отворен Међународни центар за естетску и транссексуалну хирургију* (наслов); Међународни центар ће почети да ради у оквиру приватне клинике „Авицена”, а уз подршку Министарства здравља Србије. Део прихода од школарине користиће се за пацијенте из ратом угрожених подручја и школовање младих стручњака у иностранству. Предавачи најистакнутији стручњаци у овој области; (даље из текста): У овим тешким временима за нашу земљу у Београду се отвара први Међународни центар ... за естетску и трансексуалну хирургију и гениталну трансексуалну хирургију. „Где је ту интерес државе? Њен интерес је огроман јер је официјелни став државе да подржи сваку добру идеју. Ми знамо да се лепша будућност не чека, него се ствара. И стварамо је управо сада међународном школом која иза себе има ауторитет државе, али и велики ауторитет стручњака ... Са њима ћемо добити још десетак амбасадора који ће аутиентично заступајући наше жеље и добре намере и показати да уместо да радимо и осетимо шта је права ствар”, рекла је Лейосава Милићевић, министар здравља у Влади Републике Србије на свечаном отварању међународне школе естетске и трансексуалне хирургије јуче у Ректорату Београдског Универзитета. Међународна школа за естетску, као и гениталну и трансексуалну хирургију примаће прву генерацију полазника почетком следеће године, а идеја о њеном оснивању потекла је од специјалне болнице „Авицена” ... професора др Марка Гаспаронија из Рима и професора др Саве Перовића, редовног професора Медицинског факултета у Београду а уз сагласност Министарства здравља РС ... Тежиште рада школе је практичан стручни рад, обука у вештинама и техникама, уознавање са „малим талентама великих мајстора”. – Школу отварамо у Београду зато што је Београд центар Европе, он је предворје источне Европе ... задатак ове школе није само да подучава стручњаке већ да помогне у лечењу сиромашне деце, пре свега избеглица из Босне ... „Надамо се да ће ова школа показати целом свету колико велики допринос ови људи дају опоравку

своје леӣе и пријател̄ске земље” (рекао је М. Гаспаро̄и) ... Свечанос̄и су присус̄ивовали и проф. др Мира Марковић, председник Дирекције ЈУЛ-а, као и мно̄обројне званице из облас̄и науке.

Улогу језика који је исмејао невеште манипулаторе нема потребе да истичемо. Текст са конкретним подацима времена, места, назива пројекта и свих учесника свечаног догађаја, као и са политичким представљањем тог догађаја као да је смислио вешт сатиричар, или писац апсурда. У прецењивању политичке моћи и потцењивању језичке логике прешла се граница, и рекламни покушај је пропао. Текст је поучан и за лингвисте и све друге који се брину због кварења језика. Језик се може кварити до извесне мере, али се не може покварити, јер има сопствене механизме одбране од претеране анархије. Овај текст и многи други примери то недвосмислено потврђују. У вези са појавама које кваре језик, а које смо разматрали у склопу експресивизације и еуфемизације, подсећамо на речи М. Данојлића: „Ово је време рушења, кварења и незналаштва ... Није језик крив што су се неуки домогли ... положаја ... Речи су само одсликале пометњу која се у главама и у установама догодила” (132).

У тексту су комбиновани многи начини експресивизације. Осим аргументације и понављања евидентна је и употреба јединица са неодређеним и апстрактним значењем како би се рекламном реториком конкретном пројекту, непримереном ситуацији у земљи, сумњивог значаја и нечијег личног интереса, дао не само општедржавни него и приоритетни значај. Међутим, као у сваком гомилању речи и невештом покушају злоупотребе језика режимске новине су овим текстом уместо сензационалне вести откриле апсурдност наше друштвене стварности и показале орвеловску употребу језика.

5.5.2. Аргументација може бити заснована само на оцени објекта, као у пр. промоцији књиге, при чему се улога чињеница о објекту потпуно маргинализује (в. т. 5.4.1.2.). Руководећи се начелом манипулације аутори оваквих текстова бирају и комбинују језичке елементе тако да у исту равн стављају стварне чињенице и апстрактне садржаје, укидајући на тај начин и референтност реалних елемената комуникације. Тако се постиже неаргументована реторика за рекламне и антирекламне сврхе у којој привидну логику имају и реторичке стратегије: улепшавање/ружење садржаја, позивање на ауторитете и сл. Емотивни елементи у оваквим текстовима испуњавају не мобилизациону него компензациону улогу.

5.5.3. Субјекти јавног политичког говора компензационом улогом експресива изазивају осећање беспомоћности и пасиван став пред неминовношћу актуелних збивања, за које се најчешће узрок наводи у глобалним приликама у свету. Говорници су обично представници власти, или било које интересне групе, који своју улогу обављају дијагностицирањем стања, у коме конкретне појаве и познате узрочнике замењују општим и неодређеним, чија имена у политичком дискурсу због своје нереперентности функционишу као

формуле, којима се пренебрегавају референтне вредности других јединица у контексту. Тако се комуникација своди на игру, ритуал, манипулацију у којој се говорник ставља у позицију актера, који нарочитом употребом језика као магичном формулом, ствара паралелну стварност са црно-белом поделом улога учесника комуникације и са намером да изазове негативне или позитивне емоције адресата. Често се у овој игри занемарују језичка правила, па се јављају бесмислени искази и необичне, неуспеле или погрешне когнитивне метафоре, што се може видети из многих наведених примера.

5.6. У контексту повишене тоналности публицистичког језика који у садашњим околностима најбоље одражава стање духа и савременог језика, и друге рубрике, осим политичких, показују да је процес експресивизације језика изгледа једини начин да се у претераној гласности истакне индивидуални говор. Њој нису одолели ни сами противници експресивизације као раширеном начину кварења језика, па своју бригу због стања у српском језику, исказују експресивима типа: *језик на крају њуша; вештачки/измишљени језик; њрвала смрада шито њраши распадање система; језички монструм; Српски језик је уништен медијским манипулацијама; мейсџаза језика; Речник клевета и увреда никада у српској историји није био гори; У језику власи ... њрепознајемо рајничке добоше; Речник нашег режима ... речник је лошег васишања и ниског укуса, а улогу оваквог језика у политичком дискурсу виде као: вербално насиље; говор мржње; бесрамна рајнохушкачка њројаганда, и речи политичког дискурса оцењују као: ружне и ошасне речи; јевшине речи; речи уништења; њошрошене речи.*

6.1. И на крају као епилог бриге о језику, која није својствена само нашој средини, али која се показује на други начин, могли бисмо навести пример из Политике 28. 1. 2000, 18: *У Франкфурту је ... реч „колаџерална штеја” ... у конкуренцији 1.063 речи, њроглашена за најружнију реч 1999. године. Одлуку о њоме донео је сручни жири који је у образложењу навео да је НАТО, корисећи израз „колаџерална штеја” њоком њнтервенције у Југославији, „сруи недужних цивила њредстављао као њуки, нежељени, сруредни ефекаи”. Избор најружније речи године у Немачкој је, иначе ... њтрадиционалан, а чињеница да је ружну „њишулу” њонела реч за коју су „заслужне” и оружане снаге Немачке њоказује колико је франкфуртски жири био њњошкувљив. У истом броју Политике, на 2. стр., уз коментар истог садржаја, додата је и реченица: Лоџичан ред срувари би био, додаје „Вели”, да и Цејми Шеј буде њроглашен „нечовеком године”.*

Последња реченица из наведеног текста скреће нам пажњу на нелогичан ред ствари, јер се у контексту избора типичном за оцењивање, вредновање људи нашао језик, а не човек који језик употребљава и злоупотрбљава. У текстовима ове врсте имамо замену тезе, еуфемистичну стратегију којом се свесно или несвесно манипулише чињеницама. Уместо да се доноси суд о људима на основу њихових поступака и намера, који се манифестују преко речи, језика, суди се речима, чиме се камуфлира не само „главни кривац” него

и сама камуфлажа. Индикативно је да је између хиљаду „ружних речи” у Немачкој титулу „најружније” понео еуфемизам, а не пејоратив, вулгарна, увредљива или груба реч. Ова игра двоструког скривања указује на функционално-стилски потенцијал еуфемизма и њихову илокутивну снагу. Наведени пример, који је примарно заснован на еуфемизацији, интерпретиран је или перципиран као експресивни говорни чин осуде, па је преузет из стране штампе и објављен у водећем режимском листу Политика као још један прилог осуде НАТО бомбардовања и њиховог злочина, што показује да је еуфемизација комплекснији процес од експресивизације.

6.2. Због назначених карактеристика, еуфемизми се јављају као моћно средство манипулације у политичком дискурсу. Језик средстава јавног информисања то најбоље показује, јер је појачана еуфемизација у социјалној сфери у вези са човековом делатношћу и поступцима, са његовим односом према другима, према друштву, власти и сл. (исп. Руски језик: 389–390). Еуфемизми у социјалној комуникацији, као и експресиви, најчешће су контекстуално условљени, и по начину функционисања, како смо већ показали, разликују се од лексичких – личних еуфемизама.⁵

6.3. О проблему еуфемизама писано је много.⁶ Скривање правог актуелизованог садржаја заменом денотата или имена са илокутивном снагом ублажавања или прећуткивања негативног садржаја чини еуфемизацију ефектним функционално-стилским средством и моћним средством за манипулацију.

6.4. У контекстуалне еуфемизме убрајамо и политичке метафоре и фразе којима се из стилских или прагматичких разлога замењују појмови или друге језичке јединице зато што су у одређеној ситуацији непримерене, непожељне, неоствариве, непознате, непостојеће и сл. Ова еуфемизација најчешће се остварује обезличавањем, употребом родног појма уместо видовог, апстрактног уместо конкретног и општег уместо појединачног. По одсуству референтних показатеља ове јединице когнитивно-мотивационог плана имају снагу савремених крилатица или прецедентних текстова једне идеологије, која не делују семантиком ни смислом него препознатљивошћу и трајањем, па се њихова пропагандна снага не би смела занемаривати. Наводимо примере из Политике, углавном из наслова и изјава политичара:

⁵ Процес еуфемизације у личној сфери традиционално се јавља у вези са физиолошким потребама и стањима, појединим деловима тела, односима међу половима, болешћу и смрћу и др. (исп. Руски језик: 389–390).

⁶ В. библиографију у Руски језик: 387. Еуфемизам се, према наведеном извору, одређује као реч или израз који у одређеним условима служи да замени такве означавајуће садржаје који су за говорника непожељни, непристојни и груби (Шмелов 1979), или као емоционално неутралне речи или изрази употребљени уместо синонимичних речи или израза који су за говорника неприлични, груби, нетактични (Арапова 1990), или као речи или изрази који замењују табуизирани речи (Варбот 1979). О најбитнијим карактеристикама еуфемизама в. исти извор, стр. 387–402.

Институција породице налази се у ишешком положају; Младој организацији треба обезбедити социјалну сигурност; Водити народ ка бољем суџа; Израђивати срећнију будућност; Истина ће изаћи на видело; Будућност се пројектује и гради; приватни субјекти; криминализација друштва; Стицање правосуђа незадовољавајуће; Делити судбину друштва; недужне жртве грађанског рата у БиХ; Сиречи/превазилазити ексцесне ситуације; Разговори (полицара) су оворени и искрени; Данашња друштвено-политичка ситуација у земљи је веома сложена.

Примери су сврстани у еуфемизме с обзиром на остварени механизам замене као битну карактеристику еуфемизације мотивисану намером да се нешто прикрије, било у језичкој било у изванјезичкој реалности. У некој детаљнијој анализи могла би се утврдити и њихова илокуцијска снага, чиме би се свакако допунио списак прагматичких и стилских фактора који условљавају функционисање језичких јединица.

ЛИТЕРАТУРА И ИЗВОРИ

Арутјунова 1998: Арутюнова Н. Д., *Язык и мир человека*, „Языки русской культуры”, Москва.

Блиц 1999: 2000, дневне новине.

Гак 1998: Гак В. Г., *Языковые преобразования*, „Языки русской культуры”, Москва.

Глас јавности 2000, дневне новине.

Данојлић Милован, *Мука с речима*, Београд, 1990.

НИН 1997–2000, недељне новине.

Политика 1996–2000, дневне новине.

Ристић 1994: Ристић Стана, *Конопаћивни аспекти значења експресивне лексице*, Зборник Матице српске за филологију и лингвистику XXXVII, Нови Сад, 537–542.

Ристић 1996: Ристић Стана, *Типови експресивне лексице у савременом српском језику*, Јужнословенски филолог LII, 57–78.

Руски језик: *Русский язык конца XX столетия (1985–1995)*, Языки русской культуры, Москва, 2000.

Српски језик: *Српски језик на крају века*, Институт за српски језик САНУ, Службени гласник, Београд, 1996.

АКТУАЛНЫ АСПЕКТЫ ЭКСПРЕССИВИЗАЦИИ И ЭВФЕМИЗАЦИИ В СОВРЕМЕННОМ СЕРБСКОМ ЯЗЫКЕ

В настоящей работе автор задался целью показать, на материале дневной и еженедельной прессы, что процессы экспрессивизации и эвфемизации являются сигналами сдвигов в сербском языке на когнитивном и мотивационном уровнях. Язык средств массовой информации как типичный пример современной коммуникации, отменяя личностное начало, предлагает формулы вместо смысловых и семантических

единиц. С помощью этих формул субъекты речи совершают ритуал презентации актуальных элементов содержания, с целью побуждения или смягчения эмоций в другом конце коммуникационного канала, устроенного по принципам оруэллевского языка. Основным механизмом канала является рециклирование содержания, осуществляющееся путем непрерывного переименования, согласно прагматическим интересам создателей такого языка. Таким образом, этим языком как магической формулой, обладающей мобилизирующей и компенсирующей илокутивной силой, оказывается воздействие не только на эмоции адресата, но и на его познание (когницию). В процессе переименования употребляются единицы, обладающие общим, неопределенным и абстрактным значением, функционирующие в контексте как экспрессивы или эвфемизмы. Их эмоционально-экспрессивное воздействие приводит иногда к аннулированию многих референтных элементов коммуникации.

Стана Ристић